

יחידת "פתוח תפתח"

סיכום לבגרות

תנ"ך ממ"ד כתה יב'

5 יחידות

1

דודי זינגר

הקדמה:

הרמב"ם - שמונה מעלות בצדקה זו למעלה מזו:

א) המעלה הגדולה שאין למעלה הימנה במעלות הצדקה, היא המחזיק ביד ישראל המן ומטה ידו קדם שהעני לגמרי, שיתן לו מתנה הגונה בדרך כבוד, או שילווהו מעות, או יעשה עמו שתפות, או ימציא לו איזה עסק או מלאכה כדי לחזק ידו עד שלא יצטרך לבריות, ועל זה נאמר: "והחזקת בו", כלומר החזק בו עד שלא יפול.

ב) פחות מזה, הנותן צדקה לעני ולא יודע למי נותן ולא ידע העני ממי מקבל. וקרוב לזה הנותן לקפה של צדקה. ולא יתן אדם לקפה של צדקה אלא אם כן יודע שממנה עליה נאמן ויודע לנהוג בשורה.

ג) פחות מזה, שיודע הנותן למי נותן ולא יודע העני ממי לוקח. כגון גדולי החכמים שהיו לוקחים מעות בסתר ומשליכים אותם בפתחי העניים. וכך ראוי לעשות אם אין הממנים נוהגים בשורה.

ד) פחות מזה, שיודע העני ממי נוטל ולא יודע הנותן למי נותן, כגון החכמים שהיו צוררים מעות בסדיניהם ומשליכים אותם לאחוריהם ובאים העניים ונוטלים כדי שלא יהיה להם בושה.

ה) פחות מזה, שיתן לעני בידו קדם שישאל.

ו) פחות מזה, שיתן לו כראוי אחר שישאל.

ז) פחות מזה, שיתן לו פחות מהראוי בסבר פנים יפות.

ח) פחות מזה, שיתן לו בעצב.

הרמב"ם לא התייחס למצוות צדקה כאל מקשה אחת, אלא דירג אותה והגדיר דרכים שונות לנתינת צדקה - ראויות יותר וראויות פחות.

לימוד דבריו מעלה את העקרונות הבאים:

א. צדקה המביאה לשיקומו של העני עדיפה על צדקה המסייעת לקיומו המידי של העני. (במילים אחרות, עדיף ללמד לדוג מאשר לתת דג)

ב. התורה מדריכה אותנו לשמור על כבודו של העני ולהשתדל למנוע ממנו בושה.

ג. בנתינת צדקה לא רק התוצאה כלפי העני חשובה, אלא יש ערך גם לחינוכו של האדם הנותן, לצאת מעולמו הצר ולדאוג לאחר.

ספר דברים פרק טו'

שמיטת כספים א'-ו'

א מִקֵּץ שִׁבְע־שָׁנִים, תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה. ב וְזֶה, דְּבַר הַשְּׁמִטָּה-- שְׁמוֹט כָּל-בַּעַל מִשָּׂה יְדוֹ, אֲשֶׁר יִשָּׂה בְרַעְהוֹ: לֹא-יִגֹּשׁ אֶת-רַעְהוֹ וְאֶת-אָחִיו, כִּי-קָרָא שְׁמִטָּה לַיהוָה. ג אֶת-הַנִּכְרִי, תִּגַּשׁ; וְאֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת-אָחִיךָ, תִּשְׁמַט יָדְךָ. ד אָפֶס, כִּי לֹא יִהְיֶה-בְּךָ אֲבִיוֹן: כִּי-בִרְדָּךָ יִבְרַכְךָ, יְהוָה, בְּאָרְץ, אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן-לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ. ה רַק אִם-שְׁמוֹעַ תִּשְׁמַע, בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ, לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה הַזֹּאת, אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם. ו כִּי-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ יִבְרַכְךָ, כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לְךָ; וְהִעֲבַטְתָּ גוֹיִם רַבִּים, וְאֶתָּה לֹא תַעֲבֹט, וּמִשְׁלַת בְּגוֹיִם רַבִּים, וּבְךָ לֹא יִמְשָׁלוּ.

הערה:

שמיטת כספים היא מצווה מהתורה שמשמעה פטור בסוף שנת שמיטה מהחזר ההלוואות שהגיע מועד פירעונן אך עדיין לא נפרעו.

א. אסור למלווה לדרוש את החוב.

ב. אסור להימנע מנתינת הלוואה סמוך לשנת השמיטה.

שמיטת החוב לא מתייחסת כלפי הלוואות שמועד החזרתם לאחר שנת השמיטה ומחייבת רק הלוואות שנתנו ליהודי. (" ... שְׁמוֹט כָּל-בַּעַל מִשָּׂה יְדוֹ, אֲשֶׁר יִשָּׂה בְרַעְהוֹ").

3

הערה:

מצוות עשה: שְׁמוֹט כָּל-בַּעַל מִשָּׂה יְדוֹ, אֲשֶׁר יִשָּׂה בְרַעְהוֹ " - להשמיט (לבטל) חובות של יהודי בסוף שנת השמיטה.

מצוות לא תעשה: " לֹא-יִגֹּשׁ אֶת-רַעְהוֹ וְאֶת-אָחִיו, כִּי-קָרָא שְׁמִטָּה לַיהוָה" - אסור למלווה לנגוש (להכריח) את הלווה להחזיר את ההלוואה שהגיע זמן הפרעון שלה לפני שנת השמיטה..

הערה:

"שְׁמוֹט כָּל-בַּעַל מִשָּׂה יְדוֹ, אֲשֶׁר יִשָּׂה בְרַעְהוֹ"

שְׁמוֹט – לבטל

כָּל-בַּעַל מִשָּׂה יְדוֹ - כל בעל חוב = כל מלווה.

כל מלווה מצווה בהשמטת הכספים - בביטול החוב שיש לאנשים כלפיו.

הערה:

מצוות השמיטה מוזכרת גם בחומשים נוספים:

ספר שמות פרק כג' פס' י' - יא':

וַיֹּשֶׁשׁ שָׁנִים, תִּזְרַע אֶת-אֲרָצְךָ; וְאָסַפְתָּ, אֶת-תְּבוּאֹתָהּ. יֵאָדָּם וְהַשְּׂבִיעֵת תִּשְׁמְטֶנָּה וְנִטְשָׁתָה, וְאָכְלוּ אֲבִינֵי עַמְּךָ, וַיִּתְּרֶם, תֹּאכַל חֵיט הַשָּׂדֶה; כִּן-תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ,

ספר ויקרא פרק כה' פס' א' - ז':

א וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה, בְּהַר סִינַי לֵאמֹר. ב דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם, כִּי תִבְאוּ אֶל-הָאָרֶץ, אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם--וְשַׁבְּתָה הָאָרֶץ, שַׁבַּת לַיהוָה. ג שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שָׂדֶךְ, וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר כְּרָמְךָ; וְאָסַפְתָּ, אֶת-תְּבוּאֹתָהּ. ד וּבִשְׁנֵה הַשְּׂבִיעֵת, שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ--שַׁבַּת, לַיהוָה: שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע, וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמַר. הָאֵת סָפִיחַ קְצִירְךָ לֹא תִקְצֹר, וְאֶת-עֵנְבֵי נִזְיָרְךָ לֹא תִבְצֹר: שְׁנַת שַׁבְּתוֹן, יִהְיֶה לְאָרֶץ. ו וְהִיְתָה שַׁבַּת הָאָרֶץ לָכֶם, לְאָכְלָה--לָךְ, וּלְעִבְדְּךָ וּלְאִמְתְּךָ; וְלִשְׂכִירְךָ, וְלַתּוֹשֵׁבְךָ, הַגֵּרִים, עַמְּךָ. ז וְלִבְהֵמֹתֶיךָ--וְלַחֲיָה, אֲשֶׁר בְּאֲרָצְךָ: תִּהְיֶה כָל-תְּבוּאֹתָהּ, לְאָכֹל.

המיוחד במצוות שמיטה המוזכרת בחומש דברים הוא שבחומשים שמות וויקרא התורה מדברת על שמיטת הקרקע – איסור עבודת הקרקע בשנת השמיטה, ובחומש דברים התורה מדברת על שמיטת הכספים.

4

א **מקץ** שבע-שנים, תעשה שמטה

מחלוקת - מתי חלה מצוות שמיטת הכספים?

אבן עזרא (ראב"ע)

"טעם מקץ שבע שנים תעשה שמיטה - בתחילת השנה, כאשר פירשתי (לעיל ט, יא). והעד, 'הקהל את העם' (להלן לא יב).

דיני שמיטת כספים חלים בתחילת שנת השמיטה, כלומר בא' בתשרי (בדומה למצוות הקהל).

ועל דעת רבותינו (ספרי קכב) "מקץ" בסוף השבע, ולא ידבר הכתוב אלא בשמיטת כספים, יאמר מסוף כל שבע שנים הנמנים לכם תעשו שמטה שיטוט כל בעל משה ידו, ולכך אמרו (ערכין כח:): שאין שביעית משמטת אלא בסופה. [...] ועל דרך הפשט יראה לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתוקן, כי קץ הוא סוף [...] אם כן "קץ שבע שנים" שנת השבע שהוא סוף המספר ההוא. ובשמיטת הארץ הכתוב מדבר "

לפי דעת חז"ל והרמב"ן דיני שמיטת כספים חלים בסוף שנת השמיטה (מקץ), כלומר בכטי באלול של שנת השמיטה.

הערה:

רש"י פס' ד':

אפס כי לא יהיה בך אביון - ולהלן הוא אומר (פסוק יא) כי לא יחדל אביון, אלא בזמן שאתם עושים רצונו של מקום, אביונים באחרים ולא בכס, וכשאינ אתם עושים רצונו של מקום אביונים בכס.

5

רש"י מתייחס לסתירה בין פס' ד' לפס' יא'

פס' ד' כתוב: "אפס, כי לא יהיה בך אביון": כִּי-בָרַךְ בְּבָרְכָךָ, יְהוָה, בְּאַרְצְךָ, אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן-לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ"

הבטחה שלא יהיו אביונים בעם ישראל, אם שימרו את מצוות שמיטת הכספים.

פס' יא' כתוב: "כי לא יחדל אביון, מקרב הארץ"; על-כן אנכי מצויד, לאמר, פתח תפתח את-גידך לאחיד לענידך ולאביןך, בארצך".

הבטחה שתמיד יהיו אביונים בעם ישראל.

(י' אביון – עני- מלשון תאב שהוא תאב לכל דבר).

שתי הבטחות סותרות מצד אחד הבטחה שלא יהיה אביון בעם ישראל, ומצד שני הבטחה שתמיד יהיו אביונים בעם ישראל.

מסביר רש"י:

פס' ד' עוסק בזמן שעם ישראל עושים רצון ה' ולכן לא יהיה בהם אביון, ופס' יא' עוסק בזמן שעם ישראל לא עושים את רצון ה', ולכן תמיד יהיה בהם אביונים.

א מקץ שבע-שנים, תעשה שמטה. ב. וזה, דבר השמטה--שמוט כל-בעל משה ידו, אשר ישה ברעהו: לא-יגש את-רעהו ואת-אחיו, כי-קרא שמטה ליהוה. ג. את-הנכרי, תגש; ואשר יהיה לך את-אחיד, תשמט ידך. ד. אפס, כי לא יהיה-בך אביון: כי-ברך יברכך, יהוה, בארץ, אשר יהוה אלהיך נתן-לך נחלה לרשתה. ה. רק אם-שמוע תשמע, בקול יהוה אלהיך, לשמר לעשות את-כל-המצוה הזאת, אשר אנכי מצוה היום. ו. כי-יהוה אלהיך ברכך, כאשר דבר-לך; והעבטת גוים רבים, ואתה לא תעבט, ומשלת בגוים רבים, ובך לא ימשלו.

הערה:

א) מחצית מהפסוקים העוסקים בשמיטה הם הבטחות לברכה, הסיבה לכך היא שבמצוות השמיטה דורשים מהאדם לוותר לחבירו על כסף ששייך לו לפי דין, ולכן התורה מזרזת את האדם ומדרבנת אותו לקיים את המצווה (לוותר על כספו) באמצעות הבטחת הברכות.

ב) בכל מקום בו התורה דורשת מהאדם לעשות חסד ולנהוג לפניו משורת הדין כתובות בתורה הבטחות לברכות.

ו. כי-יהוה אלהיך ברכך, כאשר דבר-לך; והעבטת גוים רבים, ואתה לא תעבט, ומשלת בגוים רבים, ובך לא ימשלו.

6

הערה:

והעבטת – אתה תלוה

והעבטת גוים רבים- מצבך יהיה טוב ותוכל להלוות לגוים (לאנשים או לעמים) רבים, כספים ואתה בעצמך לא תזדקק להלוואה.

הערה:

הברכות שמבטיחה התורה למקיים מצוות שמיטת כספים:

א. לא יהיו בעם ישראל אביונים.

אפס, כי לא יהיה-בך אביון:

ב. ה' יברך את מקיים המצווה בכל מעשה ידיו.

”כי-ברך יברכך, יהוה, בארץ, אשר יהוה אלהיך נתן-לך נחלה לרשתה”

ג. עם ישראל לא יצטרכו לקחת הלוואה, והם שיתנו הלוואה לגויים.

”והעבטת גוים רבים, ואתה לא תעבט”

ד. עם ישראל ימשול בעמים אחרים ועמים אחרים לא ימשלו בו.

”ואתה לא תעבט, ומשלת בגוים רבים, ובך לא ימשלו”

הערה:

הטעם למצוות שמיטת כספים (יש ללמוד לפחות דעה אחת).

א. המצווה נועדה להתחשב בעניים ולבטל את החובות שלהם, יש צורך להתחשב בעניים בסוף שנת השמיטה, ולכן יש תלות בין מצות שמיטת הקרקעות לשמיטת הכספים, שהעני שלא קצר במהלך שנת השמיטה אין באפשרותו להחזיר חובות. (הרב דוד צבי הופמן).

ב. המצווה נועדה להקטין ואף לבטל את הפערים החברתיים בין העשירים לעניים, מצוות שמיטת הכספים נועדה גם לעלות את תחושת העני מבחינה מנטלית, שאדם שהוא בעל חוב מרגיש כעבד כלפי המלווה והתורה רוצה לבטל את תחושת השעבוד והכניעה של אדם אחד לאדם אחר. (הרב קוק).

ג. שנת השמיטה מטרת להביא רוגע והתפשטות הנשמה, וזאת ע"י שמיטת הקרקעות שאין אדם שהוא אדון על הקרקע, וע"י שמיטת הכספים שמחזקת את ההבנה שהכסף של האדם שייך לה. ועל ידי כך יגדל החסד ויבוא שלום אלוקי על כל הארץ. (הרב קוק בהקדמה ל"שבת הארץ")

"הלוואה"- פס' ז' - יא':

ז כי-יהיה בך אביון מאחד אחיך, באחד שעריך, בארצך, אשר-יהוה אלהיך נתן לך--לא תאמץ את-לבבך, ולא תקפץ את-ידך, מאחיו, האביון. ח כי-פתח תפתח את-ידך, לו; והעבט, תעביטנו, די מחסרו, אשר יחסר לו. ט השמר לך פן-יהיה דבר עם-לבבך בליעל לאמר, קרבה שנת-השבע שנת השמטה, ורעה עינך באחיו האביון, ולא תתן לו; וקרא עליך אל-יהוה, והיה בך חטא. י נתון תתן לו, ולא-ירע לבבך בתתך לו: כי בגלל הדבר הזה, יברכך יהוה אלהיך, בכל-מעשך, ובכל משלח ידך. יא כי לא-יחדל אביון, מקרב הארץ; על-כן אנכי מצוך, לאמר, פתח תפתח את-ידך לאחיו לעניך ולאביון, בארצך.

הערה:

בפסוקים אלו התורה מצווה אותנו על מצוות הלוואה, שהיא חלק ממצוות הצדקה, שהאדם הנותן הלוואה ללא ריבית, לא מרוויח מכך דבר והוא עושה חסד עם העני.

הערה:

יש יתרון של נתינת צדקה על פני נתינת הלוואה:

שהאדם העני לא צריך בקבלת צדקה להחזיר את הכסף.

אך יש גם חיסרון בכך שהאדם העני מרגיש לא נעים שנוקק לצדקה.

יש יתרון לנתינת הלוואה על פני נתינת צדקה:

שהאדם המקבל הלוואה מרגיש נעים יותר בכך שהוא לא נוקק לצדקה מאדם אחר.

אך יש גם חיסרון בכך שהאדם העני צריך להחזיר את הכסף שהוא חייה ללווה.

הערה:

ההלוואה כוללת בתוכה מצוות עשה ומצוות לא תעשה.

מצווה עשה: (פס' ח')

א. לתת צדקה לעני- " **כִּי-פָתַחְתָּ תִּפְתַּח אֶת-יָדְךָ, לוֹ;**

ב. לתת הלוואה לעני- " **וְהֶעֱבַט, תַּעֲבִיטְנוּ, דֵּי מַחְסְרוֹ, אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ**" (נתינת הלוואה כנגד משכון).

8

מצוות לא תעשה: (פס' ז')

אסור לאדם להימנע מלתת הלוואה גם כאשר מתקרבת שנת שמיטה:

"לֹא תִאֲמָץ אֶת-לִבְבְּךָ, וְלֹא תִקַּפֵּץ אֶת-יָדְךָ, מֵאֲחִיךָ, הָאֲבִיּוֹן."

פסוק ז': " **כִּי-יְהִי בְךָ אֲבִיּוֹן מֵאֲחִיךָ, בָּאֲחִיךָ שְׁעָרֶיךָ, בְּאַרְצְךָ, אֲשֶׁר-יְהוּה אֶלְהֶיךָ נָתַן לָךְ...**"

הערה: רש"י פס' ז'

כי יהיה בך אביון - התאב תאב קודם:

מאחד אחיך - אחיך מאביך, קודם לאחיך מאמך:

שעריך - עניי עריך קודמים לעניי עיר אחרת:

רש"י עונה על **הקושי** מדוע נכתבו מילים לכאורה מיותרות? שלאחר שנאמר " כי יהיה בך אביון", אין צורך לפרט " מאחד מאחיך" " באחד שעריך" " בארצך".

מסביר רש"י שהתורה מדרגת את סדר העדיפויות במתן צדקה לעני, שהעני הקרוב אליך קודם לרחוק, כלומר **אחיך קודם לכולם** ("מאחד אחיך"), ועני עירך ("באחד שעריך") קודמים לעני כל הארץ ("בארצך").

ח. כִּי-פָתַח תִּפְתַּח אֶת-יָדְךָ, לֹא; וְהֶעֱבַט, תִּעֲבִיטְנוּ, דֵּי מַחְסְרוֹ, אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ.

הערה: רש"י פס' ח'

פתח תפתח - אפילו כמה פעמים:

הסבר: רש"י עונה על **הקושי מדוע** השורש פ.ת.ח נכתב פעמיים "פתח תפתח"? **מסביר** רש"י שהסיבה לכך שיש כפילות ונכתב פתח תפתח היא על מנת ללמד אותנו שיש צורך לחזור ולתת צדקה ואין זה מספיק לתת צדקה לעני פעם אחת.

כי פתח תפתח - הרי כי משמש בלשון אלא:

הסבר: למילה "כ"י בתורה יש מספר משמעויות, מסביר רש"י שבפסוק שלנו כי = אלא, כלומר כאשר תראה אביון אל תמנע מנתינת הצדקה מחשש לשנת השמיטה (שמיטת הכספים), אלא (כי) פתוח תפתח, תתן לו צדקה.

והעבט תעביטנו - אם לא רצה במתנה, תן לו בהלוואה:

9

הסבר: אם העני מסרב לקבל ממך צדקה, תתן לו את הכסף בהלוואה, כנגד משכון. עבוט = משכון.

די מחסורו - ואי אתה מצווה להעשירו:

אשר יחסר לו - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו:

הסבר: מסביר רש"י שאין צורך לתת צדקה שתעשיר את העני, וצריך לתת לאדם העני צדקה לפי חסרונו, כלומר לפי רמת החיים שהיה רגיל לפני שנעשה עני, שאם היה רגיל שיש לו סוס ועבד יש לתת לו צדקה שתסייע לו לרכוש מחדש סוס ועבד.

לו - זו אשה, כן הוא אומר (בראשית ב, יח) אעשה לו עזר כנגדו:

הסבר: מסביר רש"י שמצוות צדקה איננה עוסקת רק בנתינת כסף לעני, אלא כוללת בתוכה מציאת שידוך, וכל דבר שהוא זקוק לו.

לסיכום:

מפס' ח' זה אנו לומדים ארבע הלכות:

- א. "כי-פתח תפתח את-ידך, לו" - צריך לתת צדקה אפילו מספר פעמיים לעני.
- ב. "די מחסרו" - אין ציווי להעשיר את העני
- ג. "אשר יחסר לו" - צריך לתת לעני צדקה לפי הצרכים שחסרים לו, לפי מצבו לפני שהפך לעני.
- ד. "לו" - מצווה צדקה כוללת גם עזרה בכל מה שחסר לחברך, דוגמאת מציאת אישה (שידוך).

פסוק ח': "כי-פתח תפתח את-ידך, לו..."
פסוק י': "נתון נתן לו, ולא-ירע לבבך בתתך לו..."

הערה:

הסיבה לכפילות הלשון בתחילת פס' י' דומה לסיבה שלמדנו לכפילות הלשון בתחילת פס' ח', ללמד אותנו שיש לקיים את מצוות צדקה מספר פעמיים.

ט. השמר לך פן-יהיה דבר עם-לבבך בליעל לאמר, קרבה שנת-השבע שנת השמטה, ורעה עינך באחיד האביון, ולא תתן לו; וקרא עליך אל-יהוה, והיה בך חטא

הערה:

דבר הבליעל עליו מדברת התורה הוא המחשבה של המלווה שלא להלוות כסף לעני, מתוך חשש ששנת השמיטה קרובה והוא עלול להפסיד את כספי ההלוואה בגלל הציווי על שמיטת הכספים.

הערה: רב שאול ישראלי, בתוך; "בצאת השנה":

מצוות שמיטת קרקעות, שמיטת כספים, צדקה והלוואה, תורמות לתיקון החברה, ולסגירת הפערים חברתיים בין העשירים לעניים.

שמיטת קרקעות- מבטלת לשנה אחת את המצב של מעמדות חברתיים בין בעלי קרקעות לבין חסרי קרקעות.

שמיטת כספים- מבטלת את המצב בו העשירים מחזקים ברוב הכסף הנמצא בשוק.

הלוואה- מצמצמת את הפערים חברתיים על ידי שהעשיר מסייע לעני לצאת ממעגל העוני.

צדקה- מצמצמת את הפערים חברתיים על ידי שהעשיר מסייע לעני לצאת ממעגל העוני.

היובל- חזרת הקרקעות לבעלים הראשונים- מצמצמת את הפערים חברתיים שאחת לחמישים שנה מתבטל המצב בו יש אנשים בחברה שמחזיקים בקרקעות רבות.

הרי לנו המצווה בבחינת 'בין אדם לחברו', מה רב הוא כוח התורה אשר השכילה במצוות אלה של שמיטה ויובל להושיט בקנה את פתרון בעיית הפערים בחברה, הסדר היחסים בין עני ועשיר, אשר כל חכמי הכלכלה מתלבטים בזה ללא מוצא

הענקה פס' יב' - יח'

יב כי-ימכר לך אֶחֶיד הָעֶבְרִי, או הָעֶבְרִיָּה--וְעַבְדְּךָ, שֵׁשׁ שָׁנִים; וּבִשְׁנָה, הַשְּׁבִיעִת, תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי, מֵעֶמְקָךָ. יג וכי-תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי, מֵעֶמְקָךָ--לא תִשְׁלַחְנוּ, רִיקָם. יד הַעֲנִיק תַּעֲנִיק, לוֹ, מִצֹּאנְךָ, וּמִגֵּרְנֶךָ וּמִיִּקְבֶּךָ: אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ, תִּתֶן-לוֹ. טו וְזָכַרְתָּ, כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, וַיִּפְדְּךָ, יְהוָה אֱלֹהֶיךָ; עַל-כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶךָ, אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה--הַיּוֹם. טז וְהָיָה כִּי-יֹאמֶר אֵלֶיךָ, לֹא אֵצֵא מֵעֶמְקָךָ: כִּי אֶהְבֶּדְךָ וְאֶת-בֵּיתְךָ, כִּי-טוֹב לּוֹ עִמָּךָ. יז וְלָקַחְתָּ אֶת-הַמְרָצֵעַ, וְנִתְּתָהּ בְּאֲזָנוֹ וּבִדְלֶתָ, וְהָיָה לְךָ, עֶבֶד עוֹלָם; וְאִם לֹא־תִּתְּנֶה, תַּעֲשֶׂה-כֵּן. יח לא-יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ, בְּשִׁלְחַךָ אֶתוֹ חֲפָשִׁי מֵעֶמְקָךָ--כִּי מִשְׁנֵה שְׂכָר שְׂכִיר, עַבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים; וּבֵרַכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ, בְּכֹל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה.

הערה:

הפסוקים העוסקים במצוות הענקה לעבד העברי אינם מתייחסים באופן ישיר לעניים דווקא, ובכל זאת נכללים ביחידת הלימוד העוסקת במצוות הצדקה, מאחר והסיבות שבגללן נמכר אדם לעבדות מלמדות על שיוכו הכלכלי הנמוך.

הערה:

ישנן שתי סיבות בגללן אדם הופך להיות עבד:

א. אדם שמוכר את עצמו לעבד בגלל אילוצים כלכליים.

ב. אדם שנמכר לעבד על ידי בית הדין, בגלל שהוא גנב ואין לו כסף לשלם עבור הגניבה.

הערה:

רש"י פס' יב' מקשה ושואל:

כי ימכר לך - על ידי אחרים, שמכרוהו בית דין בגנבתו הכתוב מדבר. והרי כבר נאמר (שמות כא, ב) כי תקנה עבד עברי, ובמכרוהו בית דין הכתוב מדבר.

הרי כבר נאמר דין אדם יכול להחזיר את הגניבה שימכר על ידי בית הדין לעבדות (בספר שמות), ומדוע יש חזרה על הדברים בספר דברים בפס' פרק טו' פס' יב'?

מתרץ רש"י:

אלא מפני שני דברים שנתחדשו כאן :
א. " אחד שכתוב או העבריה, אף היא תצא בשש. ולא שמכרוה בית דין, שאין
האשה נמכרת בגנבתה, שנאמר בגנבתו ולא בגנבתה, אלא בקטנה שמכרה
אביה, ולמד כאן שאם יצאו שש שנים קודם שתביא סימנין תצא".
ב. "ועוד חידש כאן (פסוק יד) העניק תעניק"

בספר דברים ישנם שני דברים שמתחדשים לנו שאינם כתובים בספר שמות, ולכן
יש חשיבות לחזור ולעסוק בנושא עבד עברי, והם:

א. אמה עבריה ולא רק עבד עברי משתחררת לאחר שש שנות עבדות (רש"י מוסיף
ומסביר שאישה לא נמכרת לעבדות על ידי בית הדין, בגלל שגנבה ואין לה כסף
להחזיר, אלא רק בגלל מצבה הכלכלי, ושהאישה שנמכרה על ידי אביה שהייתה
קטנה תשתחרר ברגע שתביא סימנים שהיא התבגרה, גם אם לא עברו שש שנים)

ב. מצוות הענקת מתנות לעבד שמתחרר. (פס' יד')

(בפס' יח' יש תוספת נוספת בעניין עבד עברי, דברי חיזוק והבטחת שכר למי
שמשחרר את עבדו העברי ומקיים את מצוות הענקה)

13

יד העניק תעניק, לו, מצאנך, ומגנך ומיקבך: אשר ברכך יהוה אלהיך, תתן-לו

הערה:

בפס' לא כתובה הכמות שצריך לתת האדון לעבד המשתחרר.

מהניסוח " העניק תעניק", רש"י לומד שצריך להעניק לעבד המשתחרר כמות
משמעותית שיהיה ניכר שהיטבת איתו, רש"י לומד זאת מלשון "ענק" = תכשיט,
כמו שהתכשיט נראה לכל, כך גם הענקה של האדון לעבד המשתחרר צריכה להיות
דבר שניכר לעין.

מצאנך ומגרנך ומיקבך - יכול אין לי אלא אלו בלבד? תלמוד לומר: אשר ברכך, מכל מה שברכך בוראך. **ולמה נאמרו אלו?** מה אלו מיוחדים שהם בכלל ברכה אף כל שהוא בכלל ברכה, יצאו פרדות.

שאלת רש"י:

בפסוק מפורטים הדברים שהתורה מצווה לתת לעבד המשוחרר **מצאנך ומגרנך ומיקבך**, שואל רש"י האם רק משלושת אלו אפשר להעניק להעבד?

תשובת רש"י

תשובת רש"י מבוססת על אחת מדרכי לימוד התורה שנקראת " **כלל ופרט וכלל**".

בתחילת הפס' מופיע הכלל-

" **העניק תעניק, לו** "

על האדון להעניק מתנות לעבד המשתחרר.

14

בהמשך הפסוק מופיע פירוט הדברים שצריך לתת האדון לעבד המשתחרר:

" **מצאנך ומגרנך ומיקבך** "

ובסוף הפסוק מופיע כלל:

" **אשר ברכך יהוה אלהיך, תתן-לו** "

לסיכום:

מהכללים נלמד - שהאדון צריך להעניק לעבד המשוחרר **מכל אשר ברכך אותו ה'**

מהפרט נלמד - שהדברים שמעניק האדון לעבד צרכים להיות דומים לצאן, לדגן ולגפן, זאת אומרת שהם צרכים להיות דברים שיכולים להתרבות.

דוגמא לדבר שאין לתת לעבד – " פרד" (ולד כלאיים שנולד מחמור וסוסה או מסוס ואתון), כי הוא לא מתרבה.

יד העניק תעניק, לו, מצאנך, ומגרנך ומיקבך: **אשר ברכך יהוה אלהיך, תתן-לו**. טו וזכרת, כי עבד היית בארץ מצרים, ויפדך, יהוה אלהיך; על-פן אנכי מצורך, את-הדבר הזה--היום .

הערה:

בפסוקים אלו מופיעים הטעמים (הסיבות) למצוות הענקה (הציווי על האדון להעניק לעבד המשוחרר מתנות).

א. **"אֲשֶׁר בִּרְכָךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ, תִּתֶן-לוֹ"**: על מנת שזכור שהרכוש שלנו בא מה' ואיננו שייך לנו, ולכן עלינו לתת מהרכוש שנתן לנו ה' גם לאחרים.

ב. **"וְזָכַרְתָּ, כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, וַיִּפְדֶּךָ, יְהוָה אֱלֹהֶיךָ"** על מנת שזכור שגם אנחנו היינו עבדים במצרים, ועלינו להבין לנפש העבד המצפה להערכה הבאה לידי ביטוי בהענקת המתנות בסוף תקופת העבדות.

ג. דבר נוסף (רש"י) הוא שניתן לעבד המשוחרר מתנות כמו שהמצרים נתנו לנו מתנות כאשר יצאנו ממצרים.

יח לא-יקשה בעיניך, בשלחך אתו חפשי מעמך-- **כי משנה שכר שכיר, עבדך** שש שנים; וברכך יהוה אלהיך, בכל אשר תעשה.

הערה:

"כי משנה שכר שכיר..."

יש להעניק לעבד מתנות כפיצוי על שנות עבודתו ועל השקעתו הכפולה בעבודה, עבודתו הכפולה בא לידי ביטוי בכך שהעבד עבד גם ביום וגם בלילה.

טז והיה כי-יאמר אליך, לא אצא מעמך: **כי אהבך ואת-ביתך, כי-טוב לו עמך. יז ולקחת את-המרצע, ונתתה באזנו ובדלת, והיה לך, עבד עולם; ואף לאמתך, תעשה-כן.**

הערה:

במקרה בו העבד לא רוצה להשתחרר לאחר שעברו שש שנים, אלא מעדיף להישאר עבד בבית אדונו, במקרה זה רוצעים (עושים חור) באוזן של העבד והוא ממשיך להיות עבד.

הערה- רש"י

וְהָיָה לְךָ, עֶבֶד עוֹלָם

עבד עולם - יכול כמשמעו ?
תלמוד לומר (ויקרא כה, י) ושבתם איש אל אחזתו ואיש אל משפחתו תשובו .
הא למדת שאין זה, אלא עולמו של יובל:

רש"י דוחה את הפירוש שהמילה "עולם" מתפרשת כפשוטה (לתמיד, לעולם),
שעבד עברי שמסרב לצאת לחופשי אחרי שש שנים ממשיך להיות עבד לכל ימי חייו,
מאחר שבספר ויקרא נאמר במפורש שכל עבד עברי חוזר בשנת היובל ולא יכול
להיות שיש סתירה בין הפס', אלא שהכוונה שהעבד הנרצע ממשיך להיות עבד
"לעולם" - עד שנת היובל.

הערה- רש"י:

וְאִם לֹא־תֵעָשֶׂה כֵּן.

16

ואם לאמתך תעשה כן - הענק לה .
יכול אף לרציעה השוה הכתוב אותה?
תלמוד לומר (שמות כא, ה): ואם אמור יאמר העבד, עבד נרצע, ואין אמה
נרצעת:

שים לב!!! לדעת רש"י המילים ואף לאמתך תעשה כן המופיעות מיד לאחר דיני
רציעת עבד עברי שמסרב להשתחרר אחרי שש שנים, לא מתייחסות לדין זה, שאין
רציעת האוזן לאמה העברייה .

רש"י אומר שהמילים ואף לאמתך תעשה כן מתייחסות למצוות הענקה.

הוכחה :

דיני רציעת עבד המסרב להשתחרר לאחר שש שנים נכתבו בספר שמות פרק כא',
ושם נכתב דין זה רק לגבי העבד ולא לגבי האמה העברייה.

" **כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי**, שש שנים יַעֲבֹד; וּבִשְׁבַעַת-- יֵצֵא לְחֻפְּשֵׁי, חָנֹם"

הערה: (הרב דוב ברקוביץ)

בדיני אמה עברייה התורה מגינה על ילדה שנמכרה להיות שפחה , בגלל סיבות כלכליות ומונעת את הניצול שלה בידי מי שקנה אותה , כאשר האמה העברייה מתבגרת , התורה נותנת לאדון שתי אפשרויות לשחרר אותה או להתחתן איתה.

במקרה של בת שנמכרה לעבדות, עיסוקה העיקרי של התורה הוא באופן שחרורה: "לא תצא כצאת העבדים". כוונת ביטוי זה מתפרשת בהמשך: אסור להשאיר בת במצב של שעבוד עד השנה השביעית כמו עבדים גברים. האדון חייב לבחור באחד משני מסלולים: או שיהפוך את תכלית "קנייתה" למערכת של יחסי אישות תקנית לכל דבר או שישחרר אותה.

**לפי הבנת חז"ל בפרשה זו, לא יתכן מצב של שעבוד כזה באשה מבוגרת כלל וכלל
על רקע המציאות שמתקופת המקרא ועד תקופת חז"ל קבעה התורה בכך
חידוש בעל מימדים היסטוריים**

החוק מול מציאות ימינו

17

דין ההענקה בא לידי ביטוי בימינו בתשלום פיצויי פיטורין לעובד עם סיום עבודתו. הראשון שיישם דין זה על שכיר הוא, ככל הידוע, בעל ספר החינוך, אם כי בצורה של המלצה מוסרית ולא כחיוב .

"ומכל מקום, אף בזמן הזה ישמש חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט, שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם" (מצווה תפב).

השופט אלון (המשפט העברי, 750-751) מצדין שבתי הדיין הסתמכו על דיני הענקה , כאשר קבעו את החובה בחוק לתשלום פיצויים על פיטורי עובד.

המקור לתשלומי פיצויים היא הענקה שמחויבים לתת לעבד עברי... רואים בעליל שכוונת התורה היתה להטיל חובה על המעביד שידאג דאגת מחר עבור הפועל, שעם עזיבתו את עבודתו אצלו לא ישאר בידיים ריקות, ולזאת הסתמך החינוך שבכל זמן ובכל עת אם פועל עובד, חובה על המעביד לדאוג לו גם לאחר צאתו מעימו.

מנחם אלון מעיר (המשפט העברי, 103, הע' 105) על החוק הישראלי, הנקרא "חוק פיצויי פיטורין תשכ"ג – 1963": "אף כאן מן הראוי היה לקרוא לחוק בשם 'חוק מענקי פיטורין', כדי לשמור על מטבע הלשון המקורית."

נזכיר עוד שני יישומים שניתן למצוא לחוק במציאות ימינו:

א. רעיון שיתוף העובד ברווחים, כפי שהסביר לשם את דעת רמב"ם (כנזכר לעיל בביאור לפסוק יד);

ב. תשלום גמלאות למי שמפסיק לעבוד בשל הגיעו לגיל מסוים.

איסור ריבית- דברים פרק כ"ג

כ לא-תשיך לאחיד, נשך כסף נשך אכל: נשך, כל-דבר אשר ישך. כא לנכרי תשיך, ולאחיד לא תשיך--למען ברכך יהוה אלהיך, בכל משלח ידך, על-הארץ, אשר-אתה בא-שמה לרשתה.

18

איסור "נשך"- שמות כ"ב

כד אם-כסף תלוה את-עמי, את-העני עמך--לא-תהיה לו, פנשה;
לא-תשימון עליו, נשך

הערה: איסור ריבית נקרא בתורה "נשך" ולפי רוב המפרשים אין הבדיל בין נשך לריבית, יש אומרים שנשך זאת ריבית קצוצה (ריבת בשיעור גבוה מאוד ומפורז, או ריבית ששיעורה נקבע מראש).

הערה- רש"י לשמות כב, כד :

נשך - ריבית שהוא כנשיכת נחש, שנושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש, ופתאום הוא מבצבץ ונופח עד קודקדו, כך ריבית, אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהריבית עולה ומחסרו ממון הרבה

רש"י מסביר מדוע הריבית נקראת גם נשך, שהריבית על ההלוואה היא כנשיכת נחש, שבתחילה נראה שהאדם שננשך סובל ממכה קטנה ואינו מרגיש בה, ופתאום גדלה ומתנפחת המכה, כך גם הריבית בהתחלה הלווה לא מרגיש אותה, אך היא עולה לו הרבה, ופוגעת בו מבחינה כלכלית באופן משמעותי.

הערה- רש"י פס' כ':

לא תשיך - אזהרה ללווה שלא ייתן ריבית למלווה, ואחר כך אזהרה למלווה (ויקרא כה לז) את כספך לא תיתן לו בנשך:

הערה:

האיסור לא תשך הוא איסור ליהודי להלוואות כסף ליהודי תמורת ריבית. האיסור חל על כל הלוואה (כסף או מתנה), שמלווה אדם לחברו ומקבל תמורת יותר ממה שנתן (ריבית).

הערה:

רש"י מסביר מה ההבדל בין האיסור של "נשך" בספר ויקרא לאיסור של "נשך" בפסוקים שלנו בספר דברים : ישנם שני דרכים להבנת האיסור "לא תשך", ולכן האיסור נכתב גם בספר ויקרא וגם בספר דברים.

א. אזהרה למלווה- אל תשך את אחיך על ידי לקחת ריבית גם במקרה שהלווה מסכים לתת לך ריבית תמורת ההלוואה. (ספר ויקרא)

ב. אזהרה ללווה שלא יקח הלוואה תמורת ריבית, שעל ידי כך הוא יגרום לאחיו לעשות נשך (חטא). (ספר דברים)

הערה:

הרמב"ן מסביר את הכפילות באיסור "נשך" בספר ויקרא ובספר דברים, שמטרת הכפילות היא לבאר את המצווה (האיסור) שכבר נכתב בתורה.

מצווה מבוארת- מצווה שכבר כתובה בתורה בחומשים קודמים, והיא נזכרת פעם נוספת בספר דברים בכדי לחדש ולבאר בה פרטים שונים).

דברים המתבארים בפס' דברים, ולכן יש צורך לכתוב שוב את האיסור על "הנשך":

א. איסור ריבית הוא גם על הלווה וגם על המלווה.

ב. איסור ריבית הוא רק לגבי הלוואה ליהודי ולא לגוי.

ג. איסור ריבית קיים לא רק בכסף, אלא גם באוכל ובשאר הדברים.

(כיצד יש ריבית באוכל? כאר אדם מלווה לחברו קילו סוכר והם קובעים שהחבר מתחייב להחזיר לו קילו ורבע)

הערה:

שים לב!!! יש הבדל בין דיני ריבית לשאר דיני נזיקין, שאסור לאדם להזיק בניגוד להסכמתו של הניזק, אבל אם אדם רוצה להזיק לרכוש של עצמו או מרשה לחברו לפגוע ברכוש שלו – הדבר מותר.

לעומת זאת בהלוואה בריבית גם אם הדבר נעשה בהסכמת הלווה (להזיק לעצמו) – התורה אוסרת.

ורבותינו (ספרי קכט) עשו "לנכרי תשיך" לאו הבא מכלל עשה באחיך, מפני שהוא מיותר שכבר אמר לא תשיך לאחיך:

הרמב"ן אומר שמהפסוק שלנו מופיע עניין הריבית גם כמצוות עשה ולא רק כמצוות לא תעשה.

כיצד יתכן שמצוות המבוססת על איסור (איסור לקחת ריבית) תחשב גם כמצוות עשה?

כלל: " לאו הבא מכלל עשה"

הסבר:

כאשר לומדים איסור (לאו) מפסוק בתורה הכתוב בסגנון של מצוות עשה – פס' כא': " לִנְכָרֵי תִשְׁיֶךְ" – מכך שכתוב שמותר לקחת ריבית מגוי, לומדים שאסור לקחת ריבית מיהודי.

ללאו זה יש תוקף של מצוות עשה- ריבית מיהודי עובר גם על מצוות עשה.

לסיכום:

לקחת ריבית (נשך), כוללת בפס' שלנו, 2 מצוות לא תעשה ומצוות עשה:

מצוות עשה	מצוות לא תעשה
(נלמדת מהכלל לאו הבא מכלל עשה)	
" לִנְכָרֵי תִשְׁיֶךְ"	"לא-תשיך לאחיך, נשך כסף נשך אכל"
	" ולאחיך לא תשיך "

לנכרי תשיך - ולא לאחיך.

הערה:

אין כוונת הפסי' שיש מצווה להלוות לנוכרי ברבית, אלא יש כאן רשות למי שרוצה לקחת רבית על הלוואה שנתן לגוי. ומתוך ההיתר לתת הלוואה ברבית לנוכרי יש לאו נוסף (איסור) להלוואות ברבית ליהודי.

דיני משכון – דברים פרק כד'

עד עתה עסקנו בהלוואה לעני בשני הקשרים - מצוות ההלוואה עצמה (ושמיטת כספים) ואיסור רבית .

התייחסויות נוספות להלוואה לעני קיימות גם בדיני משכון בעניין –משכון שנלקח במועד הפרעון של ההלוואה במקרה והלווה לא יכול לשלם ולהחזיר את הכסף שלו, ישנם דברים שאסור לקחת מהלווה העני מאחר והם בסיס להמשך מחייתו.

ו לא יחבל רחים, ורכב: כִּי-נֶפֶשׁ, הוא חבל .

הסבר: הפסי' עוסק במצוות "לא תעשה", שאסור לקחת כמשכון חפצים המשמשים לצורך הכנת אוכל בסיסי הנדרשים לקיום הנפש. רחיים ורכב- משמשים לטחינת גרעני החיטה להפקת קמח. "כִּי-נֶפֶשׁ, הוא חבל" – לקיחת הרחיים והרכב, החפצים שהאדם זקוק להם להכנת אוכל דומה לנטילת נפשו של הלווה.

י כִּי-תִשֶׂה בְרֵעֲךָ, מִשָּׂאת מְאוּמָה--לא-תִבָּא אֶל-בֵּיתוֹ, לְעֵבֶט עֵבֶטוֹ

הסבר: פסי' י' עוסק באדם שהלוה כסף לחברו, והגיעה זמן הפירעון והלווה לא פרע את חובו, והמלווה רוצה לקחת משכון כבטחון להחזר ההלוואה עד שהלווה יחזיר לו את כספו.

"לְעֵבֶט עֵבֶטוֹ" – לקחת משכון מהלווה תמורת ההלוואה שלא החזיר (אין מדובר במשכון בזמן לקיחת ההלוואה, אלא במשכון שנלקח מהלווה לאחר שלא החזיר את ההלוואה).

יא בחוץ, תעמד; והאיש, אשר אתה נשה בו, יוציא אליך את-העבוט,
החוץ. יבואם-איש עני, הוא--לא תשכב, בעבטו

הערה: מפשט הכתוב משתמע שהתורה אוסרת על המלווה להיכנס לבית הלווה בכדי לקחת את המשכון, אך מהמשנה במסכת בבא מציעא פרק ט' משנה יג' מבארת מהפסק' שלנו את שני איסורים הבאים:

א. אסור למלווה לקחת משכון מהלווה, אלא אם כן הלווה נותן לו את המשכון מרצונו, אם המלווה רוצה לקחת משכון הוא צריך לגשת לבית דין או לשופט ולקבל מהם אישור.

ב. גם לשליח בית הדין אסור להיכנס לתוך בית הלווה ולקחת ממנו משכון בניגוד לרצונו, אלא עליו להישאר בחוץ ולחכות שהלווה יוצא את המשכון מביתו.

יא בחוץ, תעמד; והאיש, אשר אתה נשה בו, יוציא אליך את-העבוט,
החוץ. יבואם-איש עני, הוא--לא תשכב, בעבטו יג השב תשיב לו את-העבוט
כבוא השמש, ושכב בשלמתו וברכך; ולך תהיה צדקה, לפני יהוה אלהיך.

23

הערה:

בפסוקים יש מצוות "לא תעשה" ומצוות "עשה":

מצוות "לא תעשה" – "לא תשכב, בעבטו" - אסור למלווה שלקח משכון מהלווה העני להשאיר את המשכון אצלו בזמן שהלווה זקוק למשכון, לדוגמא: אם המלווה לקח את הבגד בו מתכסה העני בלילה למשכון (לאדם עני בתקופת התני"ך יש שני בגדים האחד ליום והאחד ללילה), הוא צריך להחזיר לו אותה בכל לילה שיהיה לעני במה לכסות את עצמו.

מצוות "עשה" - "השב תשיב לו את-העבוט כבוא השמש, ושכב בשלמתו וברכך"

המלווה חייב להחזיר את המכון לבעליו במשך הזמן שהלווה זקוק לחפץ שנלקח למשכון, כגון: בגד כסות לילה שעל המלווה להחזיר ללווה בכל לילה.

שים לב! מצוות "לא תעשה" ומצוות "עשה", הם אותו עניין שפעם נכתב כאיסור (מצוות "לא תעשה") ופעם כחובה (מצוות "עשה"), ומי שלא נוהג כך עובר גם על מצוות "לא תעשה" וגם על מצוות "עשה".

יג השב תשיב לו את- העבוט כבוא השמש, ושבב בשלמתו וברכך; ולך תהיה
צדקה, לפני יהוה אלהיך.

הערה: רש"י-

וברכך - ואם אינו מברכך, מכל מקום ולך תהיה צדקה:

רש"י מסביר את הפס' שאם המלווה ינהג כראוי ויחזיר ללווה העני את המשכון בכל פעם שהוא זקוק לו, הלווה העני יברך אותו- "וברכך".

אך אם העני לא יברך את המלווה בכל מקרה ה' יברך אותו " ולך תהיה צדקה, לפני יהוה אלהיך."

בדיני "משכון" הכתובים בפס' ו' ובפס' י'-יג' יש ביטוי להגבלת כוחו של העשיר ושמירה על כבודו של העני, ובכך התורה מדגישה, כי גם לעני שלא פרע את חובותיו יש זכויות ויש להתחשב בו ואסור לפגוע בו.

הלנת שכר

(דברים פרק כד' פס' יד'-טו')

יד לא-תעשק שכיר, עני ואביון, מאחיד, או מגרד אשר בארץך בשעריך. טו ביומו
תתן שכרו ולא-תבוא עליו השמש, כי עני הוא, ואליו, הוא נשא את-נפשו; ולא-
יקרא עליך אל-יהוה, והיה בך חטא.

הערה:

אף על פי שאיסור הלנת שכר נוגע ודאי לכל מועסק, ללא תלות במצבו הכלכלי, האופן שבו מנוסחת המצווה בחומש דברים מכוון דווקא אל המועסק שהוא גם עני.

הערה:

בפסוק כתובות מצוות "לא תעשה":

א. "לא-תעשק שכיר, עני ואביון, מאחיד, או מגרד אשר בארץך בשעריך"

איסור הלנת שכר, אסור להימנע מתשלום שכר לעובד בזמן.

ב. "... ולא-תבוא עליו השמש..."-

אסור להימנע מלשלם שכר לעובד בזמן

ומצוות "עשה":

" ביומו תתן שכרו"

צריך לשלם משכורת של שכיר בזמן.

יד לא-תעשק שכיר, עני ואביון, מאחיד, או מגרד אשר בארץ בשעריך

הערה: שאלת רש"י: " לא תעשק שכיר - והלא כבר כתוב..."

רש"י מקשה מדוע התורה כותבת מצוות הלנת שכר פעם נוספת בספר דברים, הרי כבר כתובה מצווה זאת בספר ויקרא פרק יט' פס' יג' :

" לא-תעשק את-רעך, ולא תגזל; לא-תלין פעלת שכיר, אתך--עד-בקר "

תשובת רש"י:

"... אלא לעבור על האביון בשני לאוין לא תעשוק שכר שכיר שהוא עני ואביון,

ועל העשיר כבר הוזהר (ויקרא יט יג) לא תעשוק את רעך..."

בספר ויקרא יש איסור כללי לעשוק ולאחר בתשלום משכורת של כל אדם,

בספר דברים נוסף איסור נוסף לגבי עושק של עניים .

מי שעושק עני עובר בשני לאוין :

א. עושק של כל אדם. (ספר ויקרא)

ב. עושק של עני. (ספר דברים)

הערה: המשך לימוד רש"י לפסוק יד' :

מגרד - זה גר צדק:

בשעריך - זה גר תושב האוכל נבלות:

ישנם שני סוגי גרים : " גר צדק" ו"גר תושב".

גר צדק- אדם שהתגייר ומקיים את כל מצוות התורה.

גר תשוב- גוי שהפסיק לעבוד עבודה זרה והתחייב לקיים את שבע מצוות בני נח , והוא נקרא גר תשוב, מאחר ובתנאים אלו מאפשרים לו להמשיך ולגור בארץ ישראל.

רש"י מציין שהציווי " לא תעשוק" מתייחס לכל החלשים בחברה וכולל את העניים ואת שני סוגי הגרים ("גר צדק" "וגר תשוב") , פעמיים רבות מזכירה התורה את הגרים כחלק מקבוצת החלשים בחברה שיש להיזהר מלפגוע בהם.

הערה: המשך לימוד רש"י פס' יד'

אשר בארצך - לרבות שכר בהמה וכלים:

רש"י מסביר שאיסור הלנת שכר כולל בתוכו גם את האיסור להלין שכר עבור עבודת הבהמה והכלים, מדובר במקרה בו אדם משכיר את בהמתו או את כליו לאדם אחר לשימוש עבור עבודה תמורת תשלום, מזכירה התורה שגם תשלום זה נכלל באיסור הלנת שכר.

הערה: רמב"ן פס' יד':

לא תעשק שכיר עני ואביון-

ידבר הכתוב בהווה, שהעניים והאביונים והגרים משכירים עצמם. וכן אם כסף תלווה את עמי את העני עמך (שמות כב כד), וכן לגר ליתום ולאלמנה יהיה (להלן פסוק יט), שהם העניים ברוב.

הרמב"ן עוסק בשאלה: מדוע איסור עושק והלנת שכר מופיע בפס' דווקא כלפי העני, למרות שאיסור זה קיים גם כלפי כל אדם עשיר או עני?

27

מסביר הרמב"ן שהתורה מציינת דווקא את העני, מאחר וזאת המציאות השיכחה, שהעני הוא השכיר והחלש שבחברה ולכן כלפיו יש מציאות שיכחה יותר של עושק והלנת שכר.

הערה: המשך רמב"ן פס' יד':

וכן בהרבה מקומות ידבר בהווה, כמו לא תחסם שור בדישו (להלן כה ד), לא תחרש בשור ובחמור יחדיו (לעיל כב).

הרמב"ן מסביר שבהרבה מקומות התורה מציינת דוגמא מתוך המציאות השכחה (בלשון הרמב"ן - מדברת בהווה = מציאות שיכחה), ואותו הדין קיים גם במקרים אחרים, דוגמא:

כמו לא תחסם שור בדישו- איסור זה קיים גם לגבי בעלי חיים אחרים.

לא תחרש בשור ובחמור יחדיו- והדבר נכון לשני סוגי בהמות בכלל.

טו ביומו תתן שכרו ולא-תבוא עליו השמש, כי עני הוא, ואליו, הוא נושא את-
נפשו; ולא-יקרא עליך אל-יהוה, ויהיה בך חטא.

הערה: רש"י

ואליו הוא נושא את נפשו - אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות, עלה
בכבש ונתלה באילן:

והיה בך חטא - מכל מקום, אלא שממהרין להיפרע על ידי הקורא

רש"י מסביר מתוך הפס' את הנימוק הכפול הכתוב בתורה, מדוע על המעסיק
לשלם את שכר העובד בזמן:

א. האדם השכיר על בסיס ההסכם עם המעסיק, מצפה לקבל שכר עבור עבודתו,
ובתמורה לכך הוא מוכן אף לסכן את נפשו ולעסוק בעבודות מסוכנות הכוללות
התעסקות באש או טיפוס על אילן וכו'. (נימוק מוסרי)

ב. אם המעסיק לא ישלם את שכר העובד בזמן הוא יענש על ידי הקב"ה (נימוק
תועלתני)

28

הערה: הרמב"ן

הרמב"ן מסביר שיש שני דרכים לפרש את הפס': א לפי הפשט ב. לפי הדרש.

על דרך הפשט ביאור ממה שנאמר בתורה "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר"
(ויקרא י"ט, יג), כי דרך הכתובים לדבר בהווה. והמנהג לשכור הפועל ביום אחד,
ולערב הוא יוצא (לביתו) טרם בא השמש. ויצוה הכתוב לפרעו ביומו בהשלים
מלאכתו מיד, ושלא תבוא עליו השמש, כדי שיקנה בשכרו לו ולאשתו ולבניו מה
שיאכלו בלילה.

"כי עני הוא" - פרוגי הנשכרים, ואל השכר הזה הוא נושא נפשו שיקנה בו מזון
להחיות נפשו. ילמד אותנו בכאן, כי מה שאמר בתורה "לא תלין פעולת שכיר
אתך עד בקר", הכונה בו שתפרענו ביומו, שאם לא תפרענו בצאתו ממלאכתו מיד
הנה ילך לביתו וישאר שכרו אתך עד בקר וימות הוא ברעב בלילה [...]

לפי הפשט התורה מדברת על אדם שעבד בשכירות במשך היום, והתורה מצווה
לשלם את שכרו מיד בתום זמן עבודתו, עוד לפני שקיעת השמש, על מנת שיספיק

לקנות לו ולאשתו ולבניו מה שיאכלו בלילה, והעני מחכה לשכר זה שם לא יקבל אותו אין לו במה לקנות מזון למשפחתו ללילה.

ורבותינו פירשו (בבא מציעא קי ע"ב) כי הכתוב בתורה "עד בקר" בשכיר יום, ושב לבאר בכאן דין שכיר לילה, והנה לכל אחד זמן לפרעון שנים עשר שעות. והוא האמת בקבלה, והנאות בטעם נכון:

לפי הדרש :

בספר ויקרא פרק יט' פס' יג':

" לא-תַעֲשֶׂק אֶת-רַעְדְּךָ, וְלֹא תִגְזֹל; לֹא-תִלִּין פְּעֻלַת שְׂכִיר, אֲתָךְ--עַד-בֹּקֶר."

מדובר על שכיר יום (אדם שעובד ביום), ועל המעסיק לשלם לו תוך 12 שעות, עד הבוקר.

בספר דברים פרק כד' פס' יט':

" ביומו תתן שכרו ולא-תבוא עליו השמש..."

מדובר על שכיר לילה (אדם שעובד בלילה), ועל המעסיק לשלם לו תוך 12 שעות עד שתשקע השמש.

לסיכום :

לפי הפשט יש לשלם לשכיר יום מיד בסיום עבודתו, לפני שקיעת השמש.

לפי הדרש יש לשלם לשכיר יום עד סוף הלילה .

מתנות עניים
פרק כד' פס' יט'-כב'

יט כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר בשדה, לא תשוב לקחתו-- לגר ליתום ולאלמנה, יהיה: למען יברכך יהוה אלהיך, בכל מעשה ידיך. } ס }ב כי תחבט זיתך, לא תפאר אחריו: לגר ליתום ולאלמנה, יהיה. כא כי תבצר פרמך, לא תעולל אחריו: לגר ליתום ולאלמנה, יהיה. כב וזכרת, כי-עבד היית בארץ מצרים; על-כן אנכי מצוך, לעשות, את-הדבר, הזה .

הקדמה:

פס' אלו עוסקים במצוות מתנות עניים – לקט, שכחה ועוללות
שכחה היא תוצרת חקלאית שנשכחה במקום גידולה אשר התורה מצווה להשאיר לעניים.

לקט מתייחס לכמות קטנה של שיבולים הנופלת מיד הקוצר בעת הקצירה. לפי ההלכה, שיבולת אחת או שתיים שנופלות על בעל השדה להשאיר לעניים, אך אם נפלו שלוש שיבולים ומעלה אין על השיבולים דין לקט, ומותר לבעל השדה לקחת את השיבולים שנפלו.

פאה: כמות של תבואה בסוף השדה אשר בעל השדה צריך להשאיר לעניים ולא לקצור. אין חובה מהתורה לגבי כמות התבואה שיש להשאיר בסוף השדה, אולם חז"ל תקנו להשאיר אחד משישים.

עוללות היא מצווה מהתורה החלה על אדם העוסק בבצירת כרמו.

משמעות המילה "עוללות" היא אשכולות קטנים (עולל = תינוק) שאינם מהווים אשכול שלם ותקין, אלא צומחים זה לצד זה לאורך הזמורה

משמעות המצווה היא שחל איסור על בעל הכרם לבצור ענבים הצומחים שלא כדרך אשכול ענבים, אלא כענבים בודדים, המכונים בלשון התורה 'עוללות', אלא להשאירם לעניים.

הערה:

מצוות מתנות העניים מוזכרת גם בספר ויקרא פרק יט' פס ט':

וּבְקִצְרְכֶם אֶת-קִצִּיר אֲרֻצְכֶם, לֹא תִכְלֶה פֶּאת שְׂדֵךְ לְקֹצֵר; וְלִקְט קִצִּירְךָ, לֹא תִלְקֹט. י. וְכִרְמֶךָ לֹא תַעֲוֹלֵל, וּפְרִט כִּרְמֶךָ לֹא תִלְקֹט: לְעֵנִי וְלַגֵּר תַּעֲזֹב אֹתָם, אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם.

כב וּבְקִצְרְכֶם אֶת-קִצִּיר אֲרֻצְכֶם, לֹא-תִכְלֶה פֶּאת שְׂדֵךְ בְּקִצְרְךָ, וְלִקְט קִצִּירְךָ, לֹא תִלְקֹט; לְעֵנִי וְלַגֵּר תַּעֲזֹב אֹתָם, אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם.

שאלה:

מה מוסיפה התורה בפסוקים בספר דברים על הנאמר בנוגע למתנות עניים בספר ויקרא?

31

תשובה:

א. דיני שכחה – לא נזכרו כלל בספר ויקרא.

ב. הרחבת דיני פאה גם לעצים ולא רק לתבואה.

ג. הרחבת הזכאים לקבלת המתנות גם ליתומים ולא למנה.

ד. הבטחת שכר למקיים המצווה.

ה. טעם המצווה.

ו. זכירת, כי-עבד היית בארץ מצרים; על-כן אנכי מצויד, לעשות, את-הדבר, הזה.

ז. טעם המצווה.

יט כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר בשדה, לא תשוב לקחתו-- לגר ליתום
ולאלמנה, יהיה: למען יברכך יהוה אלהיך, בכל מעשה ידיך.

הערה: רש"י

ושכחת עומר - ולא גדיש. מכאן אמרו עומר שיש בו סאתיים ושכחו אינו שכחה:
בשדה - לרבות שכחת קמה ששכח מקצתה מלקצור:
לא תשוב לקחתו - מכאן אמרו, שלאחריו שכחה, שלפניו אינו שכחה, שאינו בבל
תשוב:

הסבר:

רש"י מציין דינים הנלמדים מתוך הפס':

א. אם נשארה בשדה כמות גדולה של תבואה היא אינה מוגדרת שכחה (שכתוב
ושכחת עומר ולא גדיש).

ב. אם התבואה נשארה במקום שהאנשים האוספים את התבואה עדיין לא הגיעו
אלי, הדבר אינו נחשב לשכחה (שכתוב "לא תשוב לקחתו"- לא תחזור, סימן שרק
במקום שעברת בשדה, יש איסור לחזור ולקחת (שכחה).

הערה: המשך רש"י

למען יברכך - ואף על פי שבאת לידו שלא במתכוון, קל וחומר לעושה במתכוון.
אמור מעתה, נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הרי הוא מתברך עליה:
רש"י מתייחס רק למצוות שכחה בה יש תנאי מיוחד שניתן לקיים אותה רק כאשר
אדם אינו מתכוון לעשותה (השכחה היא פעולה שאין בה כוונה).
לומד רש"י שאם במצוות השכחה שהאדם המקיים אותה עושה זאת ללא כוונה, יש
הבטחה לברכה, קל וחומר שמצוות מתנות העניים האחרות, שאדם מתכוון אליהם
(פאה ועוללות) יהיה בהן ברכה.

הערה:

נחמה ליבוביץ מציינת עניין מיוחד שיש במצוות השכחה, שזאת מצווה שאדם לא
יכול לקיים אותה בכוונה ולהשאיר מתוך מודעות עומר בשדה.

כ כי תחבט זיתך, לא תפאר אחרֶיך: לגר ליתום ולאלמנה, יהיה .

הערה: רש"י

לא תפאר - לא תיטול תפארתו ממנו. מכאן שמניחין פאה לאילן: [פארה - ענף]

אחרֶיך - זו שכחה:

הסבר:

מפס' כי לומד רש"י שיש מצוות שכחה גם בעצים ולא רק בתבואה.

ישעיהו פרק נ"ח

הקדמה:

בפרק זה מתמודד הנביא ישעיהו עם טענה העם, שהצמות והתעניות לא מועילים, ולמרות שהם דורשים את ה' וצמים לפניו ה' לא נענה לתפילתם.

פסוק א':

"קרא בגרון אל-תחשך, פשוף הרם קולך; והגד לעמי פשעם, ולבית יעקב חטאתם"

הסבר:

ה' מצוה את הנביא לומר נבואה זו בקול רם, לזעוק בכל הכוח כקולו של השופר, פרש והסבר לעמי את הפשעים שלהם (הם חושבים שצדיקים הם, ולכן יש לומר את דברי התוכחה בקול חזק.

שאלה:

"... והגד לעמי פשעם, ולבית יעקב חטאתם",

מה הם החטאים עליהם מצווה הנביא להוכיח את העם?

תשובה:

פסוק ג'-ו' מתאר הנביא את המצב בו מצד אחד העם מענה וצם, אך מצד שני הוא ממשיך במעשיו הרעים. (פוגעים בחלשים, רבים אחד עם השני).

פסוק ב':

" ואותי, יום יום ידרשון, ודעת דרכי, יחפצון; כגוי אשר-צדקה עשה, ומשפט אלהיו לא עזב, ישאלוני משפטי-צדק, קרבת אלהים יחפצון".

הסבר:

הנביא פותח את דבריו בתיאור מעשיהם החיצוניים של העם, שדורשים את ה' בכל יום ומתנהגים כעם שעושה צדקה ומשפט, עם שמעולם לא עזב את אלוקיו, וחפצים בקרבתו.

רש"י : "וְדַעַת דְּרַכִּי, יִחְפָּצוּן..." – חפצים לשאול הוראות לחכמים כאילו רוצים לקימם.

בפירושו רש"י מסביר את על מה מוכיח הנביא את העם, שהם הולכים לבקש מחכמים שידריכו אותם איך לנהוג, אך הם לא באמת רוצים לעשות ולקיים את דברי חכמים.

רש"י מבסס את פירושו :

א. על הפסוקים המופעים בהמשך המתארים את כוונותיהם האמתיות של ישראל.

ב. הנביא מציין את התנהגות ישראל "כגוי" = כמו גוי, רמז שאין זאת התנהגות אמתית של גוי אשר צדקה בפיו..., אלא שהם עושים עצמם כמו גוי שצדקה בפיו...

טענת העם ותגובת הנביא

ג. לְמָה צָמְנוּ וְלֹא רָאִיתָ, עֲנִינוּ נַפְשֵׁנוּ וְלֹא תִדְעַ; הֵן בְּיוֹם צָמְכֶם תִּמְצְאוּ-חֶפֶץ, וְכָל-עַצְבֵיכֶם תִּנְגְּשׁוּ. ד הֵן לְרִיב וּמִצָּה תִצּוּמוּ, וּלְהַכּוֹת בְּאֶגְרֹף רִשָׁע; לֹא-תִצּוּמוּ כְיוֹם, לְהִשְׁמִיעַ בְּמִרוֹם קוֹלְכֶם. ה הַכְּזָה, יְהִיָּה צוֹם אֲבָחְרֵהוּ-- יוֹם עֲנוֹת אָדָם, נִפְשׁוּ; הִלְכֶךָ כְּאִגְמֵן רֹאשׁוֹ, וְשָׁק וְאֶפֶר יִצִיעַ-- הִלְזָה תִקְרָא-צוֹם, וְיוֹם רָצוֹן לִיהוָה

35

פסוק ג':

טענת העם : " לְמָה צָמְנוּ וְלֹא רָאִיתָ, עֲנִינוּ נַפְשֵׁנוּ וְלֹא תִדְעַ..."

אנחנו מקיימים את כל הנדרש מאיתנו בעניין הצומות, מדוע ה' לא נענה לתפילה שלנו?

תשובת הנביא : "...הֵן בְּיוֹם צָמְכֶם תִּמְצְאוּ-חֶפֶץ, וְכָל-עַצְבֵיכֶם תִּנְגְּשׁוּ"

לצום שלכם אין משמעות, הצום נועד לעורר את האדם לתשובה ולשינוי בהתנהגותו, ואתם ממשכים לחטוא לריב ולפגוע בחלשים.

דעת מקרא : ביום צומכם אתם מתעסקים במציאת חפץ (בחומריות), בהשגת רכוש, והצום שלכם הוא תוצא של התעסקות בעסקים ובממון, ובגלל זה אין לכם זמן לאכול, ולא בגלל מחשבות על המעשים הרעים והרצון לחזור בתשובה.

פסוק ה

”הַכְּזָה, הֲיִהְיֶה צוֹם אֲבַחְרֶהוּ--יּוֹם עֲנוֹת אָדָם, נַפְשׁוֹ; הֲלֹכֶף כְּאִגְמוֹן רֹאשׁוֹ, וְשֶׁק וְאָפֶר יַצִּיעַ--הֲלֹזָה תִקְרָא-צוֹם, וַיּוֹם רְצוֹן לַיהוָה”

הנביא פונה לעם בהצגת שאלה רטורית :

האם יום הצום הוא יום תענית בו האדם מכופף את ראשו כמו קנה שגדל על יד האגס ולובש שק ואפר, כמנהג המתענים?

הצום והתשובה הרצויים

ו הלא זה, צום אבחרהו--פתח תרצבות רשע, התר אגדות מוטה; ושלח רצוצים חפשים, וכל-מוטה תנתקו. **ז. הלא פרס לרעב לחמך, ועניים מרודים תביא בית:** **כי-תרצה ערם וכסיתו**, ומבשרך לא תתעלם

36

בניגוד למצב הקיים המתואר בפס' ה', בו העם מתענים על ידי חרטה וצער חיזוניים: צום, כיפוף ראש, לבישת שק ואפר.

בפסוקים ו'-ז' מתאר הנביא את הצום הרצוי לפני ה':

- בנוסף לצום **יום ענות אדם**, נפשו יש לדאוג לעניים. **הלא פרס לרעב לחמך, ועניים מרודים תביא בית**
- בנוסף לכיפוף ראש **הלכף כאגמון ראשו** יש לשחרר את העבדים ושלח רצוצים חפשים.
- בנוסף לבישת שק ואפר **ושק ואפר יציע-** יש לדאוג להלבשת העניים **כי-תרצה ערם וכסיתו**

הצום נעשה ראוי, כאשר הוא מעורר את האדם לסילוק הרשע דוגמאת המעשים הרעים שמתוארים בפסוק ג'

הן לריב ומצה תצומו, ולהכות באגרף רשע

והתנהגות מוסרית כפי שמתואר בפסוקים ו'-ז'.

ושלח רצוצים חפשים, וכל-מוטה תנתקו. **ז. הלא פרס לרעב לחמך, ועניים מרודים תביא בית:** **כי-תרצה ערם וכסיתו**, ומבשרך לא תתעלם

הערה:

בפסוקים גי' הנביא מסביר לעם שצום ראוי מצריך לסור ממעשים רעים ולהידבק במעשים טובים.

עשה טוב	פסי עשה טוב	סור מרע-הסבר	פסי סור מרע
עשיית חסד	הֲלוֹא פָּרַס לָרֵעִב לְחֶמְדָּךְ	שחרור עבדים	וְשַׁלַּח רְצוּצִים חֲפָשִׁים
תמיכה בעניים	וּמִבְשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם,	ביטול עיוות הדין	וְכָל-מוֹטָה תִּנְתְּקוּ
		הפסקת המריבות	הֵן לָרִיב וּמִצָּה תִצּוּמוּ, וּלְהַפּוֹת בְּאֲגָרְךָ רָשָׁע

השכר שמובטח כאשר יצומו ויתענו בצורה הנכונה

ח אֲזִי יִבְקַע כְּשַׁחַר אוֹרְךָ, וְאַרְכֶּתָּךְ מֵהֲרָה תִצְמַח; וְהִלַּךְ לִפְנֵיךָ צִדְקָךְ, כְּבוֹד יְהוָה יֵאֲסֹפֶךָ. ט אֲזִי תִקְרָא וַיהוָה יַעֲנֶה, תִּשְׁוַע וַיֹּאמֶר הַנְּנִי: אִם-תִּסָּר מִתּוֹכְךָ מוֹטָה, שְׁלַח אֲצַבַּע וְדַבֵּר-אֲנִי.

פסוק ח':

"אז" – כאשר תעשה את הדברים האמורים בפסוקים הקודמים יבקע כשחר אורך... מתוך האפלה (הצרות) יתגלה פתאום אור (ישועה)

פסוק ט:

"אז" – כאשר תעשה את הדברים האמורים בפסוקים הקודמים תקרא ויהוה יענה... תתפלל לה' והוא יענה לתפילתך. ישעיהו חוזר על המילה "אז" בשני הפסוקים, בשביל להדגיש שרק אם יתענו כמו שצריך, אז ה' יושיע אותם וישמע לתפילתם. "אם-תסיר מתוךך מוטה, שלח אצבע ודבר-אני" – אם תפסיק לדבר בפיו דיבור אחד ולרמוז באצבעותיך על דבר אחר (דיבור של אחד בפה ואחד בלב).

תוצאות טובות יותר על המעשים הטובים יותר

י ותפק לרעב נפשך, ונפש נענה תשביע; וזרח בחשך אורך, ואפלתך פצהרם. **יא ונחך יהנה, תמיד**, והשביע בצחצחות נפשך, ועצמתיד חליץ; והיית, כגן רנה, וכמוצא מים, אשר לא-יכזבו מימיו. **יב** ובנו ממוך חרבות עולם, מוסדי דור-נדור תקומם; וקרא לך גדר פרך, משבב נתיבות לשבת

פס' י':

מלבי"ם –

בפירושו מסביר כיצד הפעולות הנדרשות **בפסוקים ו-ז**, הן בבחינת מידת הדין, לדאוג לעניים ולא לשעבד את העבדים, וחובה על האדם לנהוג בהן על מנת לקיים חברה מתוקנת על פי רצון ה', לעומת הפעולות המתוארות **בפסוקים ט-יב**, אשר הן פעולות של נדיבות לעניים לפנים משורת הדין.

ולכן ההבטחות בפס' י-יב' גדולות יותר מההבטחות בפס' ח-ט':

א.

בפסוק ח' הישועה מתוארת כדבר שבא לאט כמו זריחת השמש

יבקע פשחר אורך...

בפסוק י' הישועה מתוארת כדבר שבא בעוצמה ובדרך נס שלפתע בחושך זורח אור.

וזרח בחשך אורך

ב.

בפסוק ט'- ה' יענה רק לאחר שנתענה כמו שצריך.

אז תקרא ויהנה יענה

בפסוק י'- ה' תמיד יהיה בעזרנו גם ללא קשר לתפילה

ונחך יהנה, תמיד

השוואה בין ישעיהו פרק א' לפרק נח':

הצד השווה בין פרק א' לפרק נח': בשני הפרקים ישעיהו מבטא את התנגדות ה' למעשים חיצוניים, הוא דורש מהעם תיקון חברתי.

פרק נח'	פרק א'
<p>ג לְמָה צִמְנּוּ וְלֹא רָאִיתָ, עֲנִינוּ נַפְשֵׁנוּ וְלֹא תִדְעַ; הֵן בְּיוֹם צִמְמֶכֶם תִּמְצְאוּ-חֶפֶץ, וְכֹל-עֲצָבֵיכֶם תִּנְגְּשׁוּ .</p>	<p>יֵא לְמָה-לִּי רַב-זְבָחֵיכֶם יֹאמֶר יְהוָה, שְׂבַעְתִּי עֲלוֹת אֵילִים וְחֶלֶב מְרִיאִים; וְדָם פָּרִים וְכִבְשִׂים וְעֲתוּדִים, לֹא חִפְצָתִי . יֵב כִּי תִבְאוּ, לְרֵאוֹת פְּנֵי--מִי-בִקֵּשׁ זֹאת מִיָּדְכֶם, רִמַּס חֲצָרִי . יֵג לֹא תוֹסִיפוּ, הִבִּיא מִנְחַת-שׂוֹא--קִטְרֶת תוֹעֵבָה הִיא, לִי; חֲדָשׁ וְשַׁבַּת קָרָא מְקָרָא, לֹא-אוֹכֵל אֲוֹן וְעֶצְרָה . יָד חֲדָשִׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שִׁנְאָה נַפְשִׁי, הָיוּ עָלַי לְטָרַח; נִלְאִיתִי, נִשְׂא . טוּ וּבִפְרֹשְׁכֶם כְּפִיכֶם, אֲעֲלִים עֵינֵי מִכֶּם--גַּם כִּי-תִרְבוּ תִפְלָה, אֵינְנִי שֹׁמֵעַ: יָדֵיכֶם, דָּמִים מְלֹאוּ .</p>

ההבדל בין פרק א' לפרק נח':

בפרק א' התיקון החברתי הוא בדרישה לעשות משפט וצדק

בפרק נח' התיקון החברתי הוא בדרישה לצדקה וחסד

פרק נח'	פרק א'
<p>ז הֲלוֹא פָּרַס לְרַעֵב לַחֲמֶךְד, וְעֲנִיִּים מְרוּדִים תִּבְיֵא בַּיִת: כִּי-תִרְאֶה עָרִם וְכִסִּיתוּ, וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם .</p> <p>י וְתִפֵּק לְרַעֵב נַפְשְׁךָ, וְנַפֵּשׁ נַעֲנָה תִשָּׁבֵעַ; וְזָרַח בְּחֹשֶׁךְ אוֹרְךָ, וְאֶפְלַתְךָ כִּצְהָרִים .</p>	<p>יז לְמַדּוּ הֵיטֵב דָּרְשׁוּ מִשִּׁפְט, אֲשֶׁרוּ חֲמוּץ; שִׁפְטוּ יְתוֹם, רִיבוּ אֶלְמָנָה .</p>

מידה כנגד מידה:

אם הטענה של העם בתחילת הפרק היתה כנגד זה שהי לא נענה להם:

"למה צמנו ולא ראית'

הנביא מציב לפניכם את האפשרות האמיתית לקשר עם הקב"ה.

כגודל המעשה של האדם כך עוצמת הקשר שלו עם הקב"ה:

אם נוהג האדם בעוול וברשעות, הרי שלא יהיה לו קשר עם הקב"ה, והוא לא ייענה לקריאתו.

אם יפעל האדם את הפעולה הטבעית של מניעת רע, יזרח אורו באופן טבעי כמו השחר, והי יענה לתפילתו.

ויותר מכך, אם יפעל פעולה שהיא מעבר לכך, בנדיבות ליבו, לפני משורת הדין, מתוך רצון לעשות טוב ומאהבת ה', הרי שיזרח אורו במהירות בדרך ייחודית. והי ילווהו תמיד, עוד בטרם יקראהו האדם.

ספר נחמיה פרק ה'

זעקת עניי העם העשוקים

א ותהי צעקת העם ונשיהם, גדולה, אל-אחיהם, היהודים

הסבר:

עניי העם פנו בזעקה לנחמיה שיעזור להם להתמודד עם מצוקתם הכלכלית, שהיו להם חובות גדולים שהביאו לכך שהם היו צרכים למכור את כל רכושם ולמסור את ילדיהם שיהיו עבדים.

ב. ויש אשר אמרים, בנינו ובנותינו אנחנו רבים; ונקחה דגן, ונאכלה

ונחיה. ג. ויש אשר אמרים, שדתינו וכרמינו ובתינו אנחנו ערבים; ונקחה

דגן, ברעב. ד. ויש אשר אמרים, לוינו כסף למדת המלך, שדתינו, וכרמינו

הערה:

41

מתוך הפסוקים אנו למדים שפנו אל נחמיה שלוש קבוצות של אנשים:

פס' ב'- עניים שנאלצו למכור את ילדיהם לצורך מימון האוכל או אנשים שנאלצו למכור את ילדיהם לעבדים, מאחר שהיו להם ילדים רבים והם לא הצליחו להאכיל אותם.

פס' ג'- עניים שאיבדו את השדות שלהם לאחר שהם שעבדו אותם כנגד הלוואה שלקחו, ולאחר שלא הצליחו להחזיר את ההלוואה הם נאלצו למסור את השדות שלהם למלווים.

פס' ד'- עניים שלוו כסף בשביל לשלם מסים וכנגד הלוואה נתנו את רכושם (השדות וכרמים) כערבון והם חוששים שלא יוכלו להחזיר את ההלוואה דבר שיביא לכך שהם יפסידו את כל רכושם.

הערה:

הפסוקים בנויים באופן הדרגתי (לפי רש"י):

מהעניים המרודים ביותר שמכרו את בני ביתם,

לעניים שמכרו את השדות שלהם אך לא את בני ביתם,

ועד העניים שיש להם חובות ורכושם וילדיהם עדיין לא נלקחו והם חוששים שלא יוכלו להחזיר את החובות.

ה. ועתה, כבשר אחינו בשרנו, כבניהם, בנינו; והנה אנחנו כבשים את-
בנינו ואת-בנותינו לעבדים, ויש מבנותינו נכבשות ואין לאל ידנו, ושדתינו
וכרמינו, לאחרים

הסבר:

סיכום המצב הקשה בו נמצאים העניים, אשר הפסידו את כל רכושם ומסרו את
לדיהם שיהיו עבדים, העשרים והעם רואים את מצבם הקשה ולא עוזרים להם.

ו ויחר לי, מאד, כאשר שמעתי את-זעקתם, ואת הדברים האלה. וזימלך
לבי עלי, ואריבה את-החרים ואת-הסגנים, ואמרה להם, משא איש-באחי
אתם נשאים (נשים); ואתן עליהם, קהלה גדולה. ח ואמרה להם, אנחנו
קנינו את-אחינו היהודים הנמכרים לגוים כדי בנו, וגם-אתם תמכרו את-
אחיכם, ונמכרו-לנו; ויחרישו, ולא מצאו דבר. ט ויאמר (ואמר), לא-טוב
הדבר אשר-אתם עשים: הלוא ביראת אלהינו תלכו, מחרפת הגוים אויבינו

הסבר:

נחמיה אוסף את ראשי העם והעשרים ומוכיח אותם על המצב הקשה בו נמצאים
העניים ועל כך שהם לא עושים דבר בשביל לעזור לאחיהם.

נימוק ראשון- ערכי התורה

”... ואמרה להם, משא איש-באחי אתם נשאים (נשים)...”

נחמיה מזכיר למנהיגי העם ועשרים את האיסור בתורה מספר שמות פרק כב' פס'
כד':

”אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימון עליו נשך”

נימוק שני- חילול ה'

ט ויאמר (ואמר), לא-טוב הדבר אשר-אתם עשים: הלוא ביראת אלהינו תלכו,
מחרפת הגוים אויבינו

בהתנהגות המנוכרת לבני עמם גורמים העשרים לחילול ה', שהגויים יאמרו שזאת
בושה וחרפה התנהגותם של היהודים, שלא מתחשבים בעניים שהם אחיהם.

הערה:

נחמיה מראה דוגמא אישית ומוותר ראשון על חובות שהיו לעניים כלפיו

י וגם-אני אחי ונערי, נשים בהם כסף ודגן; נעזבה-נא, את-המשא הזה

הסבר:

נחמיה פועל מתוך דוגמא אישית ומוותר על החובות שהיו לעניים כלפיו

יא השִׁבוּ נָא לָהֶם כְּהִיּוֹם, שְׂדֵתֵיהֶם כְּרִמְיָהֶם זִיתֵיהֶם--וּבְתֵיהֶם; וּמֵאֵת
הַכֶּסֶף וְהַדָּגָן וְהַיִּצְהָר, אֲשֶׁר אֲתֶם נְשִׂים בְּהֶם .

הסבר:

נחמיה קורא לעשרים ולמנהיגי העם :

א. לוותר על החובות שהיו לעניים כלפיהם.

ב. להחזיר לעניים את רכושם שנלקח לאחר שלא הצליחו להחזיר את ההלוואות שלקחו.

ג. להחזיר את ילדי העניים שנמכרו לעשרים לעבדים.

43

יב וַיֹּאמְרוּ נְשִׁיב, וּמֵהֶם לֹא נִבְקַשׁ--כִּן נַעֲשֶׂה, כַּאֲשֶׁר אֲתָה אוֹמֵר; וְאָקְרָא,
אֶת-הַכְּהֻנִּים, וְאֲשַׁבְּעֵם, לַעֲשׂוֹת כְּדָבָר הַזֶּה. יג גַּם-חֲצָנִי נְעָרַי, וְאִמְרָה כְּכֹה
יִנְעַר הָאֱלֹהִים אֶת-כָּל-הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא-יָקִים אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה מִבֵּיתוֹ וּמִיָּגְיוֹ,
וְכִכָּה יִהְיֶה נְעוּר, וְרָק; וַיֹּאמְרוּ כָל-הַקְּהָל אָמֵן, וַיְהִלְלוּ אֶת-יְהוָה, וַיַּעַשׂ הָעָם,
כְּדָבָר הַזֶּה

הערה:

נחמיה משביע את העם כדי לחזק את הבטחתו.

נחמיה מוסיף לשבועה מעשה סמלי " גם-חצני נערי" שמשמעותו היא קללה כלפי מי שלא יקיים את הבטחתו להשמטת החובות.

הערה:

העשרים שומעים לתוכחת נחמיה, מוותרים על החובות של העניים ומחזירים להם את רכושם.

הערה:

נחמיה משכנע את העם בדרכים שונות:

א. הזכרת הערכים היהודים (רעיון ההתחשבות בעני הוא ערך מרכזי ביהדות)

ב. מניעת חילול ה' שהגויים יסתכלו על מצב עני ישראל ויחס העשרים אליהם ויזלזלו בעם ישראל (בעמו של ה').

ג. דוגמא אישית: נחמיה ועוזריו מוותרים על חובות העניים כלפיהם.

ד. שבועה- נחמיה משביע את העם שהסכים לדרישותיו לקיים את הבטחתם.

ה. איום- נחמיה קלל את מי שלא יעמוד בהבטחותיו.

דמותו של נחמיה:

בפרק ה' מתגלת דמותו של נחמיה כאדם הרגיש למצוקות החברה, המנהיג את העם ומביא לשינוי ביחסם אל העניים ויוצר מחויבות אצל העשרים כלפי העניים, תוך נתינת דוגמא אישית וויתור על חובות העניים שהיו כלפיו.

הנהגתו של נחמיה כפחה

יד גם מיום אשר- צנה אותי, להיות פחם בארץ יהודה, משנת עשרים ועד שנת שלשים ושתים לארתחשסתא המלך, שנים שתיים עשרה--אני ואחי, לחם הפחה לא אכלתי. טו והפחות הראשנים אשר- לפני הכבידו על-העם, ויקחו מהם בלחם ויין אחר פסף- שקלים ארבעים-- גם נעריהם, שלטו על-העם; ואני לא-עשיתי כן, מפני יראת אלהים

הסבר:

נחמיה אומר שלאורך השנים בהם שמש כפחה על יהודה, הוא נמנע מלקחת מהעם מס שנועד לכלכלתו של הפחה, כפי שנהגו הפחות לפניו שהיו מכבדים על העם תשלומי מס, בשביל לממן את מזונותיהם.

טז וגם במלאכת החומה הזאת, החזקתי, ושדה, לא קנינו; וכל-נערי--קבוצים
שם, על-המלאכה. יז והיהודים והסגנים מאה וחמשים איש, והבאים אלינו
מן-הגוים אשר-סביבתינו--על-שלחני. יח ואשר היה נעשה ליום אחד, שור
אחד צאן שש-פררות וצפרים נעשו-לי, ובין עשרת ימים בכל-יין, להרבה; ועם-
זה, לחם הפחה לא בקשתי--כי-כבדה העבדה, על-העם הזה

הסבר:

נחמיה אומר לעם שהוא ממך מכיסו הפרטי את העבודות הציבוריות, בנוסף אומר
נחמיה שהמימון מכיסו לא היה פשוט, שהיו אנשים רבים שאכלו על שולחנו מזון
יקר ורב.

שאלה:

מה הקשר בין חלקו הראשון של הפרק העוסק בתוכחות נחמיה את העשרים
ומנהיגי העם על מצבם הקשה של העניים, לבין החלק השני של הפרק בו מפרט
נחמיה כיצד שילם בעצמו על הוצאותיו ואף ממך את עבודות הציבוריות מכספו,
מבלי להכביד על העם במסים?

45

תשובה:

הדיווח של נחמיה על מדיניות המסים המתחשבת שנקט כלפי העם, מדגיש את
המקום המוסרי של נחמיה כשדרש מהעשרים לוותר על חובות העניים- זהו ביטוי
נוסף לדוגמה האישית.

בפעם הראשונה שנחמיה מוותר על חובות העניים כלפיו יכולה להתפרש כהחלטה
חד פעמית שמתקבלת שלא מתוך שיקול דעת.

בפעם השנייה שמוזכר בפרק שנחמיה מוותר על תשלום שיכל לגבות מהעם, מתברר
שמדובר במדיניות עקבית בה נקט נחמיה של התחשבות בצורכי העם.

יט זכרה-לי אלהי, לטובה--כל אשר-עשיתי, על-העם הזה.

הסבר:

נחמיה מבקש מה' שמעשיו הטובים ומאמציו לטובת העם יחשבו לזכותו לפני ה',
ומתוך כך אנו זוכרים את דמותו של נחמיה כאדם מאמין ששם שמים שגור על
לשוננו דרך קבע.